

LİBERALİZM: İDEOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SEVİNÇ**

Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Bitlis, orcid.org/ 0000-0003-2037-6665

Dr. Öğr. Üyesi Şaban ÖZTÜRK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Van, orcid.org/ 0000-0002- 2095- 195X

ÖZET

Günümüzde egemen ideoloji konumunda olan liberalizm kendi bünyesinde siyasi ve ekonomik boyutları barındırmaktadır. Liberalizmin siyasi ve ekonomik boyutlarına ilişkin kavramlar ortak olmasına rağmen bu kavramlara bakış açıları birbirinden farklılık arz etmektedir. Ekonomik ve siyasi bakış açılarının birbirinden farklı olması birbirinden farklı liberalizm türlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı liberalizm kavramını siyasi ve ekonomik boyutları ile ele almaktır. Bu kapsamda ilk olarak liberalizm kavramı ve bu kavramın tarihçesi incelenmiştir. İkinci bölümde liberalizmin temel ilkeleri ele alınmıştır. Son olarak liberal yaklaşımlar; klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizm çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Klasik Liberalizm, Sosyal Liberalizm, Neo-liberalizm

1. GİRİŞ

Liberalizmin siyaset felsefesi ilk olarak Aydınlanma çağında oluşturulmaya başlanmıştır. Siyaset felsefesi kapsamında liberalizm; modern devletin gelişimi, otoritesi ve kendi sınırları içinde yaşayan bireylerin üzerindeki güce bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde liberalizm Batı dünyasının baskın ideolojisi konumundadır.

Liberalizm, siyasi ve ekonomi boyutları içerisinde barındıran ve buna göre tanımlamaları yapılan bir ideolojidir. Siyasal anlamda liberalizm; otoriter olmayan yönetim, hukukun üstünlüğü, sınırlandırılmış yetkilere sahip anayasal hükümet, sivil ve siyasi özgürlüklerin garanti altına alınması kavramlarıyla ilişkilidir. Bu çerçevede liberal toplum içerisindeki inanış ve düşünüş farklılıklarına karşı hoşgörülüdür. Aynı zamanda liberalizm birey odaklıdır ve bundan dolayı bireylerin her konuda vicdani inanç ve kanaatlerini özgürce oluşturmalarına ve bunlarını ifade etmelerine ve belirledikleri amaç doğrultusunda yaşamlarını özgürce sürdürmelerine izin verir. Ekonomi anlamında liberalizm; serbest ve rekabetçi piyasanın varlığı ile birlikte özel mülkiyet ve üretken kaynakların kontrolü ve plansız ekonomi ile ilişkilidir (Freeman, 2018: 2).

Liberalizm ile ilişkili kavramlar her ne kadar ortak olsa bile bu kavramlara bakış açılarının farklı olması beraberinde farklı liberalizm türlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin liberal bir toplumu oluşturan kurumlar ve değerlere bakıldığında bunları şu şekilde sıralamak mümkündür; anayasalcılık, hukukun üstünlüğü, temel hak ve hürriyetlerin eşitliği,

fırsat eşitliği, özel mülkiyete dayalı rekabetçi piyasa ve üretim biçimi, hükümetin asgari toplum gereklerini sağlamak için kamu malları üretmesi ve nihayetinde kamu yararı üretirken devletin tarafsız olmasıdır. Bahsi geçen kavram ve kurumlar liberaller tarafından farklı şekillerde açıklanır ve bundan dolayı da tarihsel süreç içerisinde farklı liberal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak liberalizm egemen ideoloji olmakla birlikte kendi bünyesinde kendi inanç ve değerler kümesine sahip çeşitli düşünce okullarının gelişimine yol açmış durağan olmayan bir siyasi felsefedir. Durağan olmayan yapısı sayesinde kendi yaratmış olduğu çelişkilerin üstesinden, yine kendi bünyesinden çıkarmış olduğu düşünüş biçimleriyle, gelmeyi başarmıştır. Liberalizmin savunmuş olduğu ilkeler dünya çapındaki siyasi, sosyal ve ekonomik kurumların şekillenmesinde etkili olmuş ve bu ideoloji günümüzde hala etkisini sürdürmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı liberalizm kavramını siyasi ve ekonomik boyutlarıyla genel bir çerçevede ele almaktır. Bu amaçla yapılan çalışmada ilk olarak liberalizm kavramı ve tarihçesi anlatılmıştır. Sonraki bölümde liberalizmin temel ilkeleri; bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Son bölümde ise tarihsel süreç içerisinde liberal yaklaşımlar; klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizm başlıkları kapsamında değerlendirilmiştir.

2. LİBERALİZM KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Liberalizm kavramı İngilizce kökenli olan “*liberty*” kelimesinden türetilmiştir ve bu kelime; özgürlük, hürriyet, serbestlik anlamlarına gelmektedir. Kelime kökeninden hareketle liberalizm, özgürlüğü savunan bir düşünce olarak tanımlanabilir (Aktan, 1995: 3). Liberal kelimesinin siyasal anlamda ilk kullanımına 1832 yılında İspanya’da rastlanmaktadır. Özgürlük sevdalıları anlamına gelen “*liberales*” kelimesi Napolyon savaşlarından sonra İspanya’da anayasal rejim taraftarlarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Rejim karşıtlarına “köle ruhlu” anlamına gelen “*serviles*” adı verilmişti. Buradan yola çıkarak İspanyolca *liberales* kelimesi, serf ve köle olmayan özgür insan anlamındaki Latince *liber* kelimesinden türetilmiştir (Çaha & Şahin, 2013: 42; Voegelin, 1974: 506).

Liberalizmin kelime kökenini ve günümüze kadarki geçirmiş olduğu aşamaları göz önünde bulundurarak kapsamlı bir tanım yapılabilir. Liberalizm; bireysellik ve özgürlüğü temel kıstas olarak kabul eden, siyasal ve ekonomik alandaki özgürlüğü teminat altına alan piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılmasını öne süren ve devletin ekonomiye müdahalesinin asgari düzeyde olmasını savunan doktrindir (Aktan, 1995: 4).

Bir siyasal ideoloji ve bunun etrafında siyasal akım olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkan liberalizmin gelişim sürecinin başlangıcı XVII. yüzyıla kadar götürülebilir. Bu zaman aralığında liberal ideolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan temel sorunlar; durağan yapıya sahip sosyal yapı, ekonomik faaliyetler üzerinde bulunan kısıtlamalar, merkezi devletin elindeki gücün yoğunluğu ve son olarak dini tutuculuktur (Schumaker, Kiel, & Heilke, 1996: 45-46). Liberalizm de bu sorunlara cevaben ortaya çıkıp gelişmiştir.

Modern dönem öncesi Ortaçağ Avrupa’ında toplumsal yapı; hiyerarşik, işlevsel ve durağan bir yapıya sahipti. Bu toplumsal yapı içerisinde elde edilen sosyal ve siyasal statüler tamamen irsî ve miras yoluyla elde edilen formlardı. Nüfusun küçük bir kısmını oluşturan ruhban sınıfı, asiller ve büyük toprak sahibi aristokratlar sınıfının yanında toplumun büyük bir kesimini

oluşturan yoksul halk bulunmaktaydı. Bu düzen içerisinde işlevsel toplum modeline uygun olarak ruhban sınıfı dini ihtiyaçlara cevap vermekle birlikte bu sınıf büyük topraklara sahipti ve aynı zamanda devlete vergi ödemedi müstesnaydılar. Soylular sınıfı ise idari ve yasal işleri yürütmekle yükümlüydüler ve bu nedenden dolayı serflerin toprağı işlemeleri kendilerince doğal bir hak olarak görülmekteydi (Schumaker vd., 1996: 45). Bu yapı içerisinde bulunan yoksul kesim ise en dezavantajlı gruptu ve yoksul kesimin içerisinde yer alıp şehirlerde yaşayan, ticaret ile uğraşan kesim özgür olmakla birlikte siyasal ve ekonomik ayrıcalıklara sahip olan ruhban ve aristokratik kesim karşısında oldukça güçsüz bir konuma sahiptiler. Liberal ideolojinin ortaya çıkması işte bu hiyerarşik, işlevsel ve durağan yapıya sahip olan toplumsal çerçevede ticaretin gelişmesi ile birlikte ihtiyaç duyulan işgücüne mevcut toplumsal yapının yapısal uyumsuzluğu nedeniyle cevap verememesi sonucunda verilen tepkisel bir çabadır. Ticaretin canlanması ile zenginleşen şehirli kesim çalıştıracak işgücüne ihtiyaç duymakta fakat serfleri toprağı mahkûm eden toplumsal hiyerarşik yapı yüzünden istediğini elde edememekte ve neticede ekonomik olarak mağdur olmaktadır. Buna ek olarak merkezileşen devletin finansal ihtiyaçları için vergileri şehirli kısım karşılmasına rağmen ruhban ve soylu sınıfın siyasal anlamda ayrıcalıklı konumda olması liberal düşüncenin özellikle burjuva sınıfını ön plana çıkarması ve bunu yaparken de mevcut toplumsal yapının tasfiyesi şeklinde gelişmesine neden olmuştur.

Liberal düşüncenin gelişmesinin sağlayan diğeri bir unsur, ekonomik taleplerin artması ve bununla birlikte ekonomik kısıtlamalara verilen tepkidir. Ortaçağ Avrupa'sında ekonomik faaliyetler üzerinde hem kilisenin hem de hükümetlerin koymuş olduğu sınırlandırmalar bulunmaktaydı. Bu sınırlamalar yoluyla toplumun ekonomik boyutu da düzenlenerek sınırlandırılıyordu. Bu dönemde; Kilisenin faizi dini gerekçelerle yasaklaması, fiyat tespitlerinin kilisenin yerel temsilcileri tarafından yapılması, istihdam edilebilecek çırak sayısının sınırlanması, kraliyet tekelleriyle rekabet edememe gibi sınırlamalar bulunmaktaydı (Schumaker vd., 1996: 45-46). Ortaçağ Avrupa'sına hâkim olan bu merkantilist tutum modern çağda gelişmekte olan burjuvazinin doğal gelişiminin önüne engel olarak çıkmaktaydı. Mevcut merkantilist yapıya yönelik tepkiler, iktisadi anlamda liberalizmin gelişiminde büyük öneme sahip olmuştur. Bu çerçevede mevcut sisteme karşı ilk tepki klasik liberalizmi büyük ölçüde etkileyen fizyokratlardan gelmiştir. Fizyokratlar, ekonomik ve sosyal hayatı yöneten insan yasalarının olmadığını bunun aksine yaşamımızı yöneten doğal bir düzenin varlığına inanırlar ve bu doğal düzen anlayışı, Rene Louis Voger d'Argenson'un "*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*" (Karakoyunlu, 1997: 48) anlayışı ile ifade edilmiştir.

Merkezi devletin elinde bulundurduğu gücün boyutunun artması liberalizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Modern devletlerin oluşması ile birlikte orta çağın geleneksel feodal ve kral iktidar paylaşımı ortadan kalkmıştır. Yeni düzende krallıklar, feodal iktidar yapılarını ortadan kaldırarak şiddet tekeline sahip olmayı başarmışlardır. Merkezi krallıkların bunu başarılmasında özellikle coğrafi keşifler ve merkantilist yapı etkili olmuştur (Çaha & Şahin, 2013: 44). Kralların ve dolayısıyla merkezi krallıkların güçlenmesi burjuvazinin de güçlenmesini sağlamıştır. Burjuvazinin merkezi krallıkların yanında yer alması zamanla burjuvazinin siyasal anlamda iktidarda söz hakkı elde etme imkânına kavuşmasını sağlayacaktır (Soysal, 1986: 16). Burjuva, ticaretin korunması ve güvenlik içinde yapılması amacıyla ordunun kurulmasında finanse edici rol oynadı ve bu sayede ticaret güvenliği sağlanırken diğeri

tarafından merkezi ordu sayesinde düşmanlara karşı hazır ordunun varlığı caydırıcı güç unsuru oluşturmaktaydı. Böyle bir ilişkide kralın güçlü olması burjuvazinin güçlü olmasına bağlıydı ve bunun da temel yolu ticaretin gelişmesinden geçmekteydi. Bu çerçevede merkezi krallıklar ticareti arttırıcı ve tüccarlar lehine kanunlar yapmaya başlamışlardır. Güçlü ordu sayesinde krallar ülkenin her yerine nüfuz edebiliyorlar ve ülkenin her yerinde kanunlar, vergiler ve ordular yoluyla iktidarlarını yayabiliyorlardı. Bunun sonucunda merkezi otoriteye engel olacak başka otorite kaynakları ortadan kaldırılıyordu ki bunlardan biri de ayrıcalıklı yapıya sahip olan feodal yapılarıdır (Huberman, 1974: 97).

Liberalizmin sorun olarak tanımladığı son konu ise dini tutuculuktur. Ortaçağ boyunca Katolik Kilisesi ruhani alana egemen olmakla birlikte siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda da bir hegemonya kurmuştu (Çaha & Şahin, 2013: 45). Katolik öğretiyeye göre insan günahkâr bir varlıktı ve dünyaya cezalandırılmak için yollanmıştı. Bu öğretilerde insan aklıyla dünyayı yorumlamanın çaresizlik olduğu anlayışı hâkimdi. Reform hareketi ise bu anlayışa derin darbe indirecek ve tarihsel bir değişim sürecini başlatacak bir hareket olmuştur. Reform hareketi, bu dönemde ortaçağda egemen olan kilise tutuculuğu ve buna bağlı olan dini felsefeden kurtulmayı sağlayan “özgürlük hareketi” olarak ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları & Köker, 1991: 87). Reform hareketleri ile kilisenin üstünlüğü sorgulanmaya başlanmış ve etkinliği kırılmıştır. Bu sayede bireyin Tanrı’yla ilişki kurması için kiliseye ve onun koymuş olduğu kurallara ihtiyaç olmadığı anlayışı yerleşmiştir¹.

Kilise, reform hareketi ile birlikte bütün Avrupa’da güç yitirmeye başlarken aynı zamanda kilisenin evrensel örgütlü yapısı da bozulmuştur. Bunun neticesinde ulusal kiliseler kralın gücüne boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Kilise yeni dönemde ticareti, çalışmayı, zenginliği kutsayan bir yapıya bürünmüştür ve özellikle ruhani otoritenin siyasal iktidara tabi olmasını sağlayan Protestan anlayış liberalizmin ekonomik ve siyasal altyapısını oluşturmuştur. Sonuç olarak da reform hareketleri ile burjuva sınıfının önünde bulunan din engeli ortadan kaldırılmıştır (Ağaoğulları, 1985: 21-22).

Yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan sorunlara çözüm olarak liberal düşünürler tarafından ortaya atılan fikirler; bireylerin eşit haklara sahip olduğu *doğal haklar doktrini*, *ekonomik özgürlük*, *rekabetçi piyasa ekonomisi*, *anayasal yönetim*, *özel mülkiyet*, *hoşgörü*, *bireycilik*, *özel hayatın dokunulmazlığı* şeklinde sıralanabilir (Yayla, 1998: 162-163).

3. LİBERALİZMİN TEMEL İLKELERİ

Bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet kavramları liberalizmin temel ilkelerini oluşturmaktadır (Caniklioğlu, 1996: 23). Liberalizmin çekirdeğini oluşturan temel ilkeler bireycilik ve özgürlüktür. Piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri ise önceki iki temel ilkeyi tamamlayan unsurlardır. Bu kapsamda belirtilen dört ilkenin birbiriyle bağlı olduğu ve anlamsal bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir.

3.1. Bireycilik

Birey kavramı, liberalizmin en temel ilkelerinden biridir. Birey kavramı olmadan liberalizm kavramı açıklanamaz. Bundan dolayı bu kavram liberalizmin merkezi ilkesidir. Diğer bir

¹ Reform hareketinin kiliseye etkisi Luther ve Calvin’in kilise eleştirileri üzerinden daha derinlemesine incelenebilir. Bkz: (Tannenbaum & Schultz, 2021: 159-160)

ifadeyle liberalizm; sosyal, siyasi ve ekonomik olayları birey kavramını merkeze alarak inceler ve bu olayları bireylerin eylem ve davranışları üzerinden analiz eder.(Aktan, 1995: 4).

Liberal ideolojideki birey anlayışında Kant'ın büyük etkisi bulunmaktadır. Kant'a göre birey; ampirik, rasyonel, moral ve politik açıdan üstün bir konumundadır. İnsan bu anlamda asla son bir araç konumunda değildir aksine insan kendi başına bir son amaçtır. (Kant, 1995: 47). Bu yaklaşım Isaiah Berlin tarafından daha ileri götürülerek “*kendi doğrularının yaratıcısı, kendi vicdanının hamisi, kendi değerlerinin referansı ve kendi iyiliklerinin mihengi*” şeklinde ifade edilmiştir (Çaha, 2004: 22). John Stuart Mill ise bireyi kendi zihni ve bedeni üzerinde egemenlik kuran kişi olarak tanımlamıştır (Mill, 1985: 142). Liberalizm belirtilen kapsamda bireyi siyasal yaşamın ana aktörü konumunda görmektedir.

Siyasal anlamda liberalizm, bireyin temel haklarını kısıtlayan bireyüstü kurumlara olumsuz bakmaktadır. Değerler bireyler arasında farklılık göstereceğinden dolayı liberalizm bireyüstü bir yapının belli değerleri dayatmasına karşı çıkmaktadır. Bu çerçevede devletin bireysel yaşam tarzlarına tarafsız kalması liberalizm için elzem bir unsurdur. Bireyi ön plana alan çerçeve çizildikten sonra liberal ideolojide John Locke tarafından insanın bazı ayrılmaz haklara sahip olduğu belirtilir. Yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkı olarak isimlendirilen bu haklar hiçbir şekilde ihlal edilemez ve devletin esas varlık amacı da bireyin temel hakları olan bu hakları korumaktır.

Liberal ideolojide iktisadi anlamda bireycilik anlayışına göre bireysel refah toplumsal refahtan daha önemlidir. Bu anlayış kapsamında bireyler ekonomik alanda müdahale olmaksızın her türlü girişimde bulunabilmelidirler. Liberal ideolojide en iyi düzen devlet müdahalesinin olmadığı doğal düzendir. İktisadi anlamda bireycilik, doğal düzenin işleyişini bozacak kapsamda ekonomik denetim ve düzenlemelere yer veren siyasi müdahalelerin bütün uygulama biçimlerine karşı çıkmaktadır (Çetin, 2001: 223).

Liberal ideolojide bireycilik özetle, toplumdan ziyade bireyin ön planda olduğu bir anlayışa dayanmaktadır. Bireyler, her türlü eylemlerinde kendi çıkarlarını arttırmaya çalışan varlıklardır. Bireyler, doğruyu ve gerçeği ayırt etme kabiliyetine sahip olan “*rasyonel insan*”, ekonomik alanda kendi çıkarlarını en üst seviyeye taşıyacak biçimde bir hareket güdüsüne sahip olan “*homo economicus*” tur (Çetin, 2001: 222).

3.2. Özgürlük

Liberalizm temelde bir özgürlük mücadelesinin ürünüdür. Bu mücadele; feodal düzene, skolastik düşünceye ve sonrasında mutlak monarşilere karşı verilmiş ve liberal ideoloji de bu mücadeleler neticesinde özgürlükçü bir teori olarak ortaya çıkmıştır. Özgürlük kavramı liberal ideolojinin temel argümanıdır. John Locke'dan Hayek'e kadar uzanan liberal çizgide temel argüman olma konumunu korumuştur. Liberal ideolojiden özgürlük kavramı çıkarıldığı zaman diğer bütün ilkeler de işlevselliğini yitirir. Bu kavram; hoşgörü, özel hayat gibi değerlerle birlikte anayasal devlet ve kanun üstünlüğü gibi yapıların da kaynağını oluşturmaktadır (Yayla, 1993: 158).

Liberal ideolojide birey özgürlüklerine yönelik en büyük tehdit unsuru devlettir. Bundan dolayı aslında bireyin kendisinden korunacağı kurum devlettir. Bireysel özgürlükleri kısıtlayabilecek her türlü devlet girişi liberal ideolojide şiddetle reddedilmektedir. Devletin mümkün oldukça

sınırlandırılması ve bunun karşılığında özgürlüğün arttırılması düşüncesindeki temel referans noktasını toplum yerine bireyin ön planda olması ve bundan dolayı devletin varlık nedeninin birey olması olgusu oluşturmaktadır.

Liberal ideolojideki özgürlük anlayışı, bireyin baskı ve zorlama altında kalmadan istediğini yapabilmesi ve istediği gibi davranabilmesi anlamına gelen negatif özgürlük anlayışıdır. Bundan dolayı devlet müdahalesinin fazla olması bireysel girişimlerin baltalanması ve özgürlüklerin çiğnenmesi olarak kabul edilir (Vincent, 2006: 58). Buradaki temel sorun ise özgürlüğün sınırı noktasında ortaya çıkmaktadır. Liberal ideolojide özgürlüğün sınırı başkalarının özgürlüğünü tehdit edecek noktadır. Bu noktada belirtilen durumu engelleyecek hukuki sınırlamalar getirilir. Bu hukuki sınırlamalar sayesinde bireyin başka bir bireyi bir şeye zorlaması ve diğer bireylerin zarar görmesi engellenmiş olur. Liberal ideolojide özgürlüğün belirtilen çerçevede sınırlandırılmasının yegâne yolu hukuki zorlamalardır (Jasay, 1998: 31).

Liberalizmde özgürlük kavramı üzerindeki temel tartışma konularından biri özgürlüğün anlamı noktasındadır. Liberal düşüncede özgürlük kavramı klasik liberaller tarafından insan iradesinin önüne engel konulmaması anlamında kullanılmaktadır ve bu kavram negatif özgürlük olarak kavramsallaşmıştır. Negatif özgürlük, bir şeyden özgürlük anlamında kullanılır. Bunun temel anlamı ise bireye mal, hizmet, para vb. şeylerin sağlanması değil bunun yerine bireyin dış baskı ve zorlamalara maruz kalmamasıdır. Negatif özgürlüğe göre daha yeni olan ikinci yaklaşım pozitif özgürlük olarak isimlendirilir. Pozitif özgürlük negatif özgürlük kavramını yetersiz bulur ve özgürlüğü, insanın kendisini gerçekleştirme ve kişisel özerkliğe sahip olmasını içeren daha geniş çerçevede “*bir şeye özgürlük*” olarak tanımlar (Yayla, 1993: 159). Pozitif özgürlük kavramını savunanlar bireyin özgürleştirilebilmesi için devletin bazı adımlar atması gerektiğini ifade ederler. Bundan dolayı devlet, sosyal devlet veya refah devleti kapsamında bazı toplumsal hizmetleri gerçekleştirmelidir. Bu kapsamdaki devlet müdahalesi bireysel özgürlüğün zarar görmesi yerine hem fırsat eşitliğini sağlayacak hem de bireyi işsizlik, yoksulluk vb. kötülüklerden koruyarak bireysel özgürlüğü destekleyecektir.

3.3. Piyasa Ekonomisi

Liberalizmin temel ilkelerinden biri de piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi; devletin piyasa koşullarına asgari düzeyde müdahale ettiği, rekabetçi, özel mülkiyet haklarının teminat altına alındığı ekonomik sistem modelidir (Aktan, 1995: 5). Piyasa ekonomisinin temel mantığı bireylerin kendi çıkarlarını en iyi bileceği ve bireyler arasındaki çıkar yarışının sonuçta toplum açısından en iyiyi ortaya çıkaracağıdır.

Liberal ideolojide piyasaya müdahale etmek ve piyasanın içerisinde bulunmak devletin görevi değildir ve devlet bu alandan uzak durmalıdır. Devletin temel görevi, piyasanın işleyişini bozacak ve kişileri zarara uğratacak faaliyetleri engellemek ve bunlara önlem almaktır. Piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için piyasaya dışarıdan müdahale olmaması gerekmektedir.

Piyasa ekonomisi konusunda klasik liberaller genel anlamda Adam Smith'in ekonomik görüşünün takipçileridir. Adam Smith, insanın ekonomik refahını arttırmak için ekonomik rasyonaliteyi hayatının merkezine koyan *homo economicus* olduğunu kabul eder. Ekonomik insanın özgürlüğü, özünde mübadele ve girişim etkinliklerinin devlet müdahalesinden kurtarılması özgürlüğüdür. Çünkü müdahale, piyasanın verimli işlemesinin önünde bir engeldir. Piyasada herkes kendi çıkarını üst seviyeye çıkarmak isteyeceğinden müdahaleye gerek kalmadan ekonomik verimlilik sağlanacaktır. Sanki bir “*görünmez el*” piyasayı dengeye

getirecek ve toplumun genel refahını arttıracaktır (Aytaç, 2014: 113). Smith'e göre devletin ekonomideki rolü, insanların güven içerisinde ekonomik faaliyette bulunacağı hukuki, finansal ve fiziki altyapıyı sağlamaktır sınırlıdır.

Klasik liberalizmin Avusturya iktisat okuluna bağlı Neo-Liberal düşünür Hayek, Smith gibi piyasa ekonomisini en etkin örgütlenme biçimi olarak nitelendirir. Hayek'e göre kıt kaynakların farklı üretim seçenekleri arasında tahsisi için ihtiyaç duyulan ekonomik bilgi, toplumu oluşturan bütün fertler arasında dağıtılmıştır. Ekonomik bilgi, bireyler arasında fiyat mekanizması yoluyla iletilir. Bu işleyen mekanizmaya müdahale edilmesi onun üreticilere ve tüketicilere yanlış sinyaller vererek kaynaklarını etkin olmayan alanlara yönlendirmelerine ve sonuçta kaynak israfına yol açar (Çaha & Şahin, 2013: 66-67). Bu nedenlerden dolayı piyasanın işleyişine yönelik olarak her türlü devlet müdahalesinden kaçınılmalıdır. Piyasaya yönelik müdahaleler belirlenen kurallara göre yapılmalı ve bu kuralların dışına çıkılmamalıdır. Bunu sağlayacak unsur ise kanun hâkimiyeti ilkesidir. Bu ilke sayesinde piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için gerekli olan ortam ve şartlar belirlenirken aynı zamanda devletin kendisinin de bu kurallara tabi olması sağlanır. Kanun hâkimiyeti sayesinde piyasaya yönelik devlet müdahaleleri öngörülebilir hale gelir ve ekonomik birimlerin de bu duruma göre hareket edebilmeleri sağlanır. (Butler, 1996: 91).

Klasik liberallerin piyasa ekonomisini savunan görüşlerine karşın modern liberaller, benimsemiş oldukları pozitif özgürlük görüşüne paralel olarak piyasada yaratılan toplumsal zenginliğin devlet eliyle yeniden dağıtımına tabi tutulması görüşünü savunurlar ve bunun sosyal adalet prensibinin gereği olduğunu belirtirler.

3.4. Sınırlı Devlet

Liberal ideolojinin temelde ağır basan tek bir amacı vardır. Bu amaç ise kişisel özgürlüğün kullanılması için gerekli olan siyasal koşulların güvence altına alınmasıdır (Shklar, 1989: 21). Liberal ideoloji kişisel özgürlüğü ön planda tutar ve bu durumu sınırlayacak her türlü yapıya karşı duruş sergiler. Diğer bir ifadeyle her bir birey, diğer bir bireyin özgürlük alanı ile sınırlı olmak kaydıyla hayatının mümkün olan her yönü hakkında korku ve ayrımcılık olmaksızın etkili kararlar alabilmelidir. Bu düşünüş yapısı aslında liberal ideolojinin orijinal ve savunulabilir anlamını oluşturmaktadır. Bu çerçevede belirtilen düşünce biçimi siyasal bir kavramdır. Çünkü liberal ideolojiye göre özgürlüğü engelleyen unsurlar daima resmi veya resmi olmayan yollardan hükümetler tarafından oluşturulur.

Liberal ideolojide tanımlanan devlet anlayışı sınırlı ve sorumlu devlet anlayışıdır. Liberalizm, sınırsız güce sahip siyasal iktidar anlayışını reddeder. Liberal ideolojideki devlet anlayışı, bireysel özgürlük ve toplumsal rıza temeli üzerine kurulmuştur. Liberalizmde devletin temelde; iç güvenlik, dış güvenlik ve adalet hizmetleri olmak üzere klasik üç temel görevi vardır. Bununla birlikte devletin diğer bir görevi de bireylerin tek başlarına yapamayacakları bazı girişimleri kamu lehine organize etmektir (Yayla, 1993: 139).

Liberal ideolojide devletin sınırlılık niteliği hukuk devleti kavramıyla ifade edilir. Liberal devlet anlayışı temelde hukuk devleti ve yasaların egemen olduğu devlet anlayışıdır. Çünkü devleti bireye karşı sınırlandırmanın temel yolu hukuk kurallarının konulmasıdır ki bu sayede devletin kendisi de hukuka bağlanmış ve devletin faaliyet alanı da daraltılmış olur.

Genel olarak ifade etmek gerekirse Liberal ideolojinin devlete yüklemiş olduğu işlev; mülkiyetin, özgürlüğün ve barışın korunması ile sınırlıdır (Mises, 2005: 17). Bu çerçevede liberalizm, bireysel özgürlüğü merkezine alan ve bu özgürlüğü toplumdaki her bir birey için talep eden siyasal örgütlenme tarzını savunur (Çetin, 2001: 231-232). Liberal ideolojide birey toplumdaki önce gelir ve toplum sadece bireylerin toplamı olarak ifade edilir. Devletin toplumsal ilişkilerin işleyişine müdahale etmemesi düşüncesi bireylerin kendi faydalarını en üst düzeye çıkarırken aynada zamanda toplumsal faydayı da en üst düzeye çıkaracağı anlayışına dayanır. Devletin toplumsal yaşama müdahalesi ise var olan mevcut işleyişi bozarak toplumsal faydanın zarar görmesine neden olur.

4. TARİHSEL SÜREÇTE LİBERAL YAKLAŞIMLAR

Tarihsel süreç içerisinde ele alındığında, liberal ideolojinin Ortaçağ Avrupa'sının durağan sosyal yapısı, ekonomi üzerindeki kısıtlamalar, merkezi devletin elindeki gücün yoğunluğu ve son olarak dini tutuculuk sorunlarına cevaben ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sorunlara getirilen çözümler en temelde birey ve özgürlük vurgusu olmuştur ve bu temel argümanlar klasik liberalizmin ana unsurlarını oluşturmuştur. XIX. ve XX. yüzyılların ilk yarısında liberalizm negatif özgürlük kavramından pozitif özgürlük kavramına geçiş yaparak sosyal değerler ve haklar üzerinden bir düşünce formasyonu oluşturarak klasik liberalizmden farklılaşmıştır. XX. Yüzyılın son çeyreği ile birlikte modern veya sosyal liberalizm olarak bilinen liberalizm sorgulanmaya başlanmış ve buna tepki olarak klasik liberalizme referansta bulunan neoliberalizm ortaya çıkmıştır.

4.1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizmin ilk ortaya çıkışında bu ideolojinin temel odak noktasını devletin özgürlüğü kısıtlayıcı etkilerinin nasıl giderileceği sorusu oluşturmuştur. Liberal ideoloji temelde özgürlük alanının genişlemesinin insan refahını ve mutluluğunu arttıracak inancını taşımaktadır. Bu nedenden dolayı özgürlüğün siyasi boyutunu ele alan siyasi liberalizm kadar meselenin iktisadi boyutunu öne çıkaran iktisadi liberalizmi ele almak ve ikisini birden açıklamak klasik liberal ideolojinin anlaşılmasında bütünlük sağlayacaktır.

Klasik liberalizmin ekonomik boyutunun kurucusu sayılan Adam Smith, insan davranışlarını etkileyen üç unsur olduğunu belirtir. Bunlar; a) kendini düşünme ve sempati b) özgürlüğü arzulan ve toplumsal normlara uyma adabı c) çalışma ve ürettiği şeyleri mübadele etme itiyadı (Selik, 1988: 176-177) şeklinde sıralanmaktadır. Smith, yayınlamış olduğu *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinde belirtilen üç güdünün ahenk içerisinde nasıl çalıştığını ve ekonomik açıdan nasıl optimum sonuçlar doğurduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Adam Smith'e göre kapitalist ekonomik sistemde kar elde etmek isteyen her girişimci kendi çıkarı için çalışır. Ekonomik sistemde birey kendi karını maksimize etmek için elinden geleni yapmaya çalışır ve herkes bu şekilde hareket ettiği için çıkan sonuç toplumun yararına olacaktır. Smith belirtilen görüşü "görünmez el" kavramı ile açıklar ve şöyle ifade eder.

"Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür. Sermaye... ve emek harcayan her birey... ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. ... Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için görünmez bir el tarafından"

yönlendirilir. ... Kendi menfaatinin peşinden koşmakla toplumun da menfaatine destek olmuş olur.” (Smith, 2008: 485).

Smith, bütün insanların eylemlerine konan sınırlamalardan gücendiklerine ve sonuçta insanların doğal bir özgürlük hakkına, özelde ise ekonomik özgürlük hakkına sahip olduğunu savunur. Smith, en büyük refah düzeyinin mübadele eğilimi, işbölümü, kişisel çıkar arayışı ilkelerini kapsayan doğal özgürlük ortamında sağlanacağını savunmaktadır. Doğal özgürlük alanının işleyebilmesi için ilk olarak barışçıl bir ortam, ılımlı vergi sistemi ve iyi işleyen adalet mekanizması şarttır. İşleyen sistemin yani doğal düzenin akışını bozmaya çalışmak zulüm ve baskıyı doğurur ve zulüm ve baskıyı doğuracak tek güç siyasi otorite yani devlettir. Bu nedenden dolayı devlet sınırsız güce sahip olmamalı, sınırlandırılmalı ve fonksiyonları açıkça sıralanmalıdır. Bu anlayışa göre devletin görevleri;

- Toplumunu iç ve dış tehlikelerden korumak, polis ve ordu görevini yapmak,
- Bireyleri birbirilerine karşı yapacakları haksızlıklara karşı korumak ve adaleti sağlamak,
- Bazı özel işleri yapmak; eğitim, bayındırlık, yeni pazarlar yaratmak,

Devlet bu görevlerle sınırlandırılmalı ve bireyler devlete otoritesinden ziyade kendi çıkarları güvence altına alındığı için itaat ederler (Gemahling, 1939: 130-132).

Klasik iktisadi liberal ideolojide Adam Smith'in görüşlerinin yanında David Ricardo, Thomas Maltus, Jean Babtiste Say ve Frederic Bastiat'ın da görüşleri liberalizme önemli katkıda bulunmuştur (Aktan, 1995: 11-12).

Siyasal liberalizmin kaynaklarını ise doğal hukuk kuramları ve faydacılık oluşturur. Doğal hukukçular temelde herkesin insan doğasından kaynaklanan vazgeçilmez ve devredilemez haklara sahip olduğu görüşünü savunurlar. Faydacılar ise bu düşünceyi reddederler ve insanın mutluluğa ulaşmasının yolunun faydasını maksimize etmesinden geçtiğini savunurlar (Aytaç, 2014: 114).

John Locke, klasik liberalizmin siyasi öncüsü olarak kabul edilmektedir. Klasik liberal teoride birey temel analiz birimi olarak alınmakta ve esas olarak bireyin özgürlük alanının genişletilmesi üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla liberalizmin bireye olan vurgusu yaşamın tüm alanlarını (bilimsel, siyasi, dinsel, toplumsal, ekonomik) etkilemiştir (Şenel, 2002: 334). Locke, siyasi anlayışını toplumsal sözleşme kuramıyla açıklar ve doğa durumu ile işe başlar. Ona göre, bireylere yaptırım gücü uygulayacak bir otoritenin olmaması şeklinde tarif edilen “doğa durumu” insanların barış, eşitlik ve özgürlük halinde olduğu bir yaşamdır (Locke, 2012). Doğal yasayı ya da doğal hukuku uygulayacak bir otorite olmaması Locke açısından sorun değildir. Doğal hukuka aykırı davranmayı suç sebebi gören Locke, cezanın uygulayıcısı olarak her bir bireyi yetkilendirmektedir. Yani doğa durumunda eşit, barışçıl ve özgürlükçü bir ortam vardır ve herkes herkesin üzerinde bir otoritedir (Toku, 2015: 211-213).

Locke'a göre, doğa durumundaki hakların savaş durumuyla kaybedilmesini engellemek için insanlar “sözleşme” ile sivil bir yönetim kurarak hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını garanti altına aldılar (Roskin, Cord, Medeiros, & Jones, 2013: 41). Toplum sözleşmesine dayanan bu sivil yönetim, yani devlet, bireylerin kendilerine yönelik haksız fiillerin varlığında ve ihtilafların çözümünde yardıma çağırabilecekleri, ama bu arada insanların doğa durumunda sahip oldukları özgürlük ve eşitlik gibi hakları gözetken, akla uygun bir yönetim olmalıdır (Toku,

2015: 214). Doğa durumundaki insanların toplumsal sözleşme ile politik bir bütün oluşturma ihtiyacı devleti ortaya çıkarmıştır. Devletin temel amacı da genel olarak doğa durumunun sakıncalı yönlerini gidermektir (Toku, 2015: 224).

Locke, üzerinde önemle durduğu ve toplum sözleşmesinden öncede var olan doğal bir “hak” önermesi üzerine geniş anlamda kullandığı mülkiyet kavramını, genel olarak kullanıldığı şekliyle “*sahip olunan mallar*” anlamı dışında daha geniş bir anlam yükleyerek de kullanmıştır. Bu anlamda mülkiyet sadece mallar değil aynı zamanda kişinin yaşamı ve özgürlüğüdür (Locke, 2012: 81). Dolayısıyla uygar bir yaşama geçişin amacı, Locke’un yüklediği bu anlam çerçevesinde, mülkiyetin korunmasıdır (Ağaoğulları, 2012: 488-489).

Locke, mutlak monarşiyi uygar toplum saymaz, mutlak monarşi altındaki halk uyruk değil ancak köledir. Locke’un öngördüğü sistem anayasal bir sistemdir. Uygar bir yönetim yasama, yürütme ve yargı erklerini toplumun sahip olduğu mülkiyet haklarını koruma ve gözetme amacıyla işler. Halkın sözleşme ile devrettiği bu yönetim hakkı mutlak değildir. Yönetim, halkın sahip olduğu, geniş anlamıyla, mülkiyet hakkını çiğneyemez. Aksi takdirde halkın “*devrim hakkı*” doğar. İnsanlar üzerinde meşruiyetini hukuktan almayan bir otorite kurulamaz. Hukuksuz her işleme karşı direnme meşrudur (Şenel, 2002: 342-343).

Locke’un görüşlerine liberal çerçevede bakıldığında devlet, bireyler tarafından oluşturulmuş yapay bir kurumdur ve devletin varlığının temel nedeni bireyin güven içinde yaşayabileceği ortamı sunmaktır. Burada devletin Antik Yunan felsefesinde olduğu gibi bireye ahlaklı yaşamın ne olması gerektiği yönünde rehberlik etmesi yersizdir. Birey sahip olduğu haklar doğrultusunda kendi başına veya kendisi gibi düşünenlerle sivil toplumu oluşturacaktır ve devlet bu yapının tamamen dışındadır.

Locke’dan farklı yol izleyerek Locke ile aynı sonuca ulaşan faydacı düşünür David Hume’dur. Hume klasik liberal geleneğin kurucu babalarından biri olarak kabul edilir (Sally, 1998: 35). Çalışmalarının ana temasını, genellikle geniş bir toplumsal bağlam içerisinde, insan doğasının özelliklerinin keşfi oluşturmaktadır. Birey, Hume’un düşüncesinin kilit aktörü ve ana nesnesi konumundadır. Ona göre insan doğasının ilkelerinin açıklanması diğer her şeyi açıklamanın anahtarıdır (Biro, 1993). Hume, tutkuların insan iradesi üzerinde akıldan daha fazla etkiye sahip olduğunu iddia eder. Bundan dolayı tutkular veya duygular insan davranışlarının en önemli açıklayıcı faktörleridir. Bu çerçevede akıl tek başına herhangi bir eylem üretmez, akıl tutkuların kölesidir ve öyle de olmalıdır (Hume, 2000: 266).

Hume, insan doğasına ilişkin realist bakış açısı kapsamında klasik liberal görüşe sahiptir. Hume’a göre insan doğası kırılğan ve sapkındır ve bundan dolayı tüm insanları adaletin yolunda tutmak mümkün değildir. Bazı insanlar yasa dışı davranışlara eğilimlidir ve bu zayıflık tedavi edilemez (Hume, 1987: 38). İnsanlar toplumda adalet ve düzenin gerekliliğinin farkındadırlar ve Hume, insanlık koşullarına karşı kör bir tutum sergilemez. İnsanlar büyük ölçüde birbirilerine bağımlıdır ve neredeyse hiçbir eylem, diğer insanların dâhil olmadığı bir ortamda gerçekleştirilemez. Bu nedenden dolayı toplumsal düzenin sağlanması için insanların bir arada hareket etmeleri gereklidir (Hume, 1999: 154). Hume için, özgürlük ve iyi yönetim birbiriyle ilintilidir ve doğal yasa ise bu durumun bağlantı mekanizmasını oluşturur. O’nun siyaset bilimi açısından odak noktasını siyasi kurumlar ve yönetim biçimleri oluşturmaktadır. Siyasi kurumlar ve yönetim biçimleri bir ulusun siyasal ve toplumsal durumunu oluşturur (Forbes, 1975: 226).

Hume; mülkiyetin istikrarı, mülkiyetin rıza ile transferi ve vaatlerin yerine getirilmesi şeklinde en az üç temel doğa yasasının varlığından bahseder. Vaatlerin yerine getirilmesi, istikrarlı bir toplumunun varlığını devam ettirmesi açısından önemlidir. Doğal yasalar, hükümetlerin kuruluşundan önce gelmekle birlikte barış ve uyum içinde yaşayan medeni olmayan toplumlarda bile gereklidir. Toplumlar büyüdükçe hükümet, barışı korumak ve adaleti sağlamak için gereklidir (Van de Haar, 2008: 62). Hükümetlerin veya Hume'un ifade ettiği gibi siyasal toplumun kökeni bu nedenle çıkar ve ihtiyaç kavramlarında yatar. Bütün yönetimlerde otorite ve özgürlük arasında bir mücadele vardır ve hiçbirisi diğerine mutlak anlamda galip gelemeyiz. Adaletli yönetim için bireyin negatif özgürlüğüne yönelik tecavüzler özgürlüğün sürdürülmesi için gereklidir. İyi bir toplumda adalet ve mülkiyet hakları birbirinden ayrılmaz (Hume, 1999: 87).

Hume, toplumsal devamlılığı mülkiyet kurumuna bağladıktan sonra devlet ile ilgili görüşlerinde sosyal sözleşmecilerin görüşlerini reddeder. Ona göre devlet çok eski bir dönemde kaba güce dayalı olarak ortaya çıkmış ve toplumsal düzen ile adalet gibi toplumsal faydalar sağladığı için varlığını devam ettirmiştir (Çaha & Şahin, 2013: 54). Adaletsizliğin olmadığı ortamda bireyin mülkiyet hakkının zedelenmesi de ihtimal dâhilindedir ki devletin temel görevi bireyin mülkiyet hakkına tecavüzle ortaya çıkan adaletsizliği gidermektir.

Klasik liberalizm ile modern liberalizm arasında köprü kuran düşünür olarak John Stuart Mill'in görüşlerine de kısaca değinmekte fayda vardır. Mill, özgürlüğü fayda teorisi kapsamında açıklar. Mill, özgürlüğü; düşünce, araştırma, konuşma, ahlaki yargı ve eylem özgürlükleri şeklinde ifade eder. Belirtilen özgürlüklerin olmadığı toplumların ise asla özgür olamayacağını belirtir (Sabine, 1991: 97).

Mill, rekabet ve yarışma özgürlüğünün yanında inanç ve beğeni özgürlüklerini de kapsayan, devletin gerekli olduğu ama mümkün olduğunca sınırlanması gerektiği anlayışına dayanan "*laissez faire*" bireyciliğini savunmuştur. Bireysel özgürlüklerin ancak başkalarının özgürlüklerine zarar verdiği zaman sınırlanabileceğini öngörmüş, ayrıca sınırsız ifade ve bireyin inançlarını yayımlama hakkının olması gerektiğini söylemiştir. Bu da, devletin müdahaleleri azaldığı ölçüde gerçekleşecektir (Arı, 2002: 312).

Mill, bencil insan kavramı yerine düşünce sistematığına toplum menfaatine hareket eden bireyi yerleştirir. Mülkiyet kurumu ise faydası nedeniyle korunması gereken ve aynı zamanda toplumsal refahı sağlayan bir kurumdur. Devlete biçilen rol ise bireyin davranışının toplumu olumsuz etkilemediği ve başkalarının özgürlüklerini ihlal etmediği sürece müdahaleden uzak durmasıdır. Devlet yapmış olduğu faaliyetlerde toplumsal refahı artırıp toplumu zenginleştiriyorsa yapılan faaliyet iyi olarak kabul edilmelidir. Mill'in oluşturduğu düşünce sisteminde en iyi yönetim biçimi egemenliği bütün yurttaşların kullandığı ve hükümetin toplumca yönetildiği sistemdir (Sabine, 1991: 102-103). Buradan çıkarılabilecek sonuç aslında devletin liberal olmasından ziyade toplumun bir bütün olarak liberal olması daha önemlidir.

Sonuç olarak Klasik liberalizmin siyasi ve ekonomik olmak üzere iki ana boyutu bulunmaktadır. Klasik liberalizmin siyasi boyutu; sınırlı devlet, bireycilik, özgürlük, kanun hâkimiyeti ilkelerini savunmakta ve devletin sınırlandırıldığı ölçü düzeyinde bireyin özgürleşeceğini dile getirmektedirler. Siyasi liberalizm, bireyin devlete karşı korunmasını elzem olarak görmektedir ve bu nedenle devletin güç ve yetkileri sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Klasik liberalizmin iktisadi boyutu ise "*Laissez Faire, Laissez Passer*"

düşüncesine dayanmaktadır. Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışı ise genel anlamda serbest piyasa ekonomisini, devletin piyasaya müdahalesizliğini, ekonomik kısıtların kaldırılması ve serbest mübadeleyi esas almaktadır. Klasik liberal iktisadi anlayış kısacası bireyin ekonomik özgürlüğünü ön plana almakta ve bütün ekonomik faaliyetlerin görünmez el prensibi ile sorunsuz işlediğini belirtip devletin bu alanın tamamen dışında olmasını talep etmektedir.

4.2. Sosyal Liberalizm

Klasik liberal iktisadi düşünceye göre piyasa ekonomisi tek başına sosyal refahı sağlayabilmekte ve ekonomideki dengesizlikler devlet müdahalesi olmadığı sürece kendiliğinden piyasa mekanizması ile giderilmekteydi. Fakat Sanayi Devrimi ile birlikte makineleşmenin ortaya çıkmasına paralel olarak üretim miktarını arttırmaya yönelik çabalar toplumsal yaşam koşullarını derinden etkilemiştir. Bu üretim süreci içerisinde çocuk ve kadın işçilerin çalıştırılması, çalışma sürelerinin uzun tutulması, işçilerin sosyo-ekonomik haklardan yoksun olmaları gibi sorunlar gündeme gelmiştir (Savaş, 1997: 514). Ekonomik yaşamdaki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlara ilaveten 1870’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz ile birlikte klasik liberal iktisat anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. 1929 Ekonomik Buhranı ile birlikte John M. Keynes, klasik iktisatçılara ağır eleştiriler yöneltmiş ve modern liberalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Geleneksel klasik ekonomi, 1929 ekonomik buhranı nedeniyle ortaya çıkan deflasyon ve işsizlik sorununa çözüm getiremezken Keynes, görünmez eli devletin görünen eliyle ikame etmiştir. Keynes, Say yasasını ve kendi kendine düzelen ekonomik anlayışı ortadan kaldırmıştır. Keynes ekonomi literatürüne kazandırdığı toplam talep kavramıyla klasik liberallerin arz yanlısı anlayışını tersyüz etmiştir (Keynes, 1969: 20). Keynes ile birlikte devletin ekonomik ve sosyal tarafsızlığı sorgulanmış ve bunun neticesinde sosyal refah devleti anlayışı baskın konuma gelmiştir. Keynes, ekonomide yapısal bozuklukların olduğuna vurgu yaparak bunların piyasanın kendi gücüyle giderilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ekonomideki en büyük tehlikenin sürekli ve yaygın işsizlik olduğunu ileri sürerek bu açıdan tam istihdam dengesini sağlayacak önlemlerin önemine vurgu yapmıştır. Bu kapsamda ekonomide istikrarın sağlanabilmesi için devlet, ekonomiye maliye politikası araçları ile müdahale edilmelidir (Öztürk, 2006: 22).

Klasik iktisadi liberal düşünce sistemi; küçük ekonomik ünitelerden kurulu, karşılıklı etki-tepki ilişkileriyle gelişen hareketli ve bağımsız bir ekonomik yapı öngörmesine rağmen kısa sürede bu sistem yerini büyük kapasitedeki ünitelere dayanan kapitalist düzene bırakmıştır. Bu durumun sonucunda üretim araçlarının mülkiyeti ve sermaye belirli ellerde toplanmıştır. Böyle bir ortamda ekonomik hayat belli merkezlerden yönetilmeye başlanmış ve bunun sonucunda tekeller oluşmuştur. Ekonomik anlamda büyüyen bu aktörler tekel yasalarının kendi çıkarları doğrultusunda işlemlerini sağlayarak rekabet sistemini işlevsiz hale getirmiştir (Akçetin & Akçetin, 2013: 20). Ekonomik anlamda güçlenen aktörler iktidarın karşısına yeni bir kuvvet olarak çıkmışlardır ve ekonomik hayata hâkim olanların siyasal alana da hâkim olmaları tehlikesi ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak klasik liberal iktisadi düşüncede temel kaygı devletin ekonomik aktör olmasını engellemek iken karşılaşılan yeni durum ekonomik aktörlerin devletleşme tehlikesiydi.

Klasik liberalizm, devletin sınırlandırılması ile özgür toplum yapısının oluşacağını öne sürerken sosyal liberalizm, siyasal iktidarın geçmişte yaptığı gibi iktisadi iktidarın da bireylerin özgürlüğüne tecavüz edebileceğini görmüş ve bunu önlemeye çalışmıştır. Sosyal liberalizm her bireye asgari maddi gelirin sağlanması, özel girişimin başarısızlığında devletin piyasaya müdahale edip düzenleyebileceği anlayışı ile klasik liberalizmden ayrılır (Akçetin & Akçetin, 2013: 20).

Sosyal liberalizmin klasik liberalizmden ayrıldığı temel noktalardan biri de özgürlük kavramıdır. Sosyal liberaller negatif özgürlükle sınırlı özgürlük anlayışını yetersiz bulurlar. Özgürlük sadece tercih yapma ve buna uygun hareket edebilme özgürlüğü olarak değerlendirilemez. Bunun aksine kişilerin tercih yapabilecek yetenek ve kapasitede olması gerçek anlamda özgürlüktür. Özellikle yoksulların ve dezavantajlı grupların serbest piyasada karşılaştıkları koşullar onların kontrolünün ötesinde olan olgulardır. Klasik liberallerin savunduğu yaşam, mülkiyet hakkı, özel hayatın dokunulmazlığı gibi kavramlar kişileri sadece birbirilerine ve devletin hukuksuz müdahalesine karşı korur fakat piyasanın sınırlayıcı koşullarını aşarak mevcut özgürlüklerini hakkaniyet çerçevesinde kullanmalarını sağlayamaz (Gül, 2008: 111).

Sosyal liberalizm, özgürlük kavramını Isaiah Berlin'in yapmış olduğu negatif ve pozitif özgürlük kavramları üzerinden ele alır. Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük kavramları aynı zamanda iki farklı özgürlük anlayışını temsil eder (Berlin, 2002: 166-217). Klasik liberallerin savunmuş olduğu negatif özgürlük anlayışında temel öngörü başkasının dış müdahalesi olmadan bireylerin istediği gibi davranmasıdır. Sosyal liberaller ise klasiklerin bu özgürlük anlayışına karşı çıkararak pozitif özgürlük anlayışını savunur. Bu anlayışa göre bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerine ve hedeflerine ulaşmalarına olanak tanıyan belli koşulların varlığı ve koşullara olumlu yönde dış müdahale bireysel özgürlüğün sağlanması için gereklidir. Sosyal liberal yaklaşımın özgürlük anlayışı pozitif özgürlüktür. Buna göre bütün bireylerin negatif özgürlüklerden hakkaniyet çerçevesinde yararlanabilmeleri için vatandaşların devletten olumlu edimde bulunmasını isteyebilmeleri gerekmektedir. Bu sayede dezavantajlı grupların negatif özgürlüklerden adilane bir şekilde yararlanabilmeleriyle birlikte daha özgür tercih yapabilmelerine de imkân sağlanacaktır.

Sonuç olarak 1930'lu yıllara kadar hâkim olan klasik liberal iktisadi düşünce, 1929 ekonomik krizi ile birlikte yerini devlet müdahalesini makul gören ve bu anlamda devlete pozitif görevler yükleyen sosyal liberal anlayışa bırakmıştır. Sosyal liberalizm kapsamındaki uygulamak neticesinde devlet aşırı biçimde büyümüş ve bu büyüme toplumun önünde bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Devletin aşırı büyümesine ilaveten 1970'lerde yaşanmış olan stagflasyon durumu ve devletin bu ekonomik krizdeki etkisizliği sosyal liberal anlayışın yerini temelini klasik liberal anlayıştan alan neo-liberal anlayışa bırakmasına neden olmuştur.

4.3. Neo-Liberalizm

Devletin sosyal amaçlı müdahalesinin kabulü ve refah devleti uygulamaları ile toplumsal hayatta devletleşen bir yapı ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu olarak da serbest piyasa sistemine ve özel mülkiyet kurumuna olan inanç gittikçe zayıflamıştı. 1970'li yıllara gelindiğinde o zamana kadar karşılaşılmayan yeni bir kriz durumu ortaya çıkmıştı. Yeni dönemdeki krizde bir taraftan fiyatlar genel düzeyi yükseliyor diğer taraftan ekonomide durgunluk yaşanıyor ve bunun yansıması olarak işsizlik sürekli olarak artıyordu. Ortaya çıkan bu yeni duruma

durgunluk içinde enflasyon anlamına gelen “*stagfasyon*” denmiştir. Stagfasyon krizini çözmeye Keynesyen politikalar yetersiz kalmıştı ve Keynesyen makroekonomik politikaların etkinliğine olan güven sarsılmıştı (Öztürk, 2006: 24). Bu atmosferde ortaya çıkan neoliberalizm, kapitalizmin yeniden düzenlenmesi ve ekonominin önündeki engellerin kaldırılmasını destekleyen görüşlerle gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımın temel felsefesi, kamu kesiminin küçültülmesi ve devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması üzerine kurulmuştur.

Neo-liberal görüşlerin canlanması 1940’lı yıllara kadar gitmesine rağmen genel anlamda Keynesyen iktisat teorisinin gölgesinde kalmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin doğal sonucunun kumanda ekonomisi ve özgürlük kaybı olduğu ve bunun köleliğe yol açacağı görüşü Hayek tarafından “*Kölelik Yolu*” eserinde dile getirilmişti fakat bu fikirler 1970’li yıllara kadar etkili olmamıştır (Yılmaz, 2001: 42).

Neo-liberal düşüncenin üzerinde durduğu en önemli husus; sosyal devlet, refah devleti gibi uygulamalarla aşırı şekilde büyüyen devletçi yapının bir taraftan serbest piyasanın işleyişini önlemesi ve bunun sonucu olarak da ekonominin siyasi kararlarla yönlendirmesidir. Böyle bir ortamda ekonomik alanla siyasi alan iç içe geçen bir yapı oluşturduğu için ekonomik özgürlüklerle birlikte temel haklar ve siyasi özgürlükler de yok olmaktadır.

Neo-liberal yaklaşımla birlikte devlete biçilen roller yeniden tanımlanmakta ve devletin küçültülmesi ile birlikte ekonomiden, kamu yönetimine, siyasete ve toplumsal değerlere kadar uzanan bir alanda değişikliğe gidilmektedir (Uysal, 1992: 4-6). Neo-liberal politikaların bu denli büyük çaplı değişimler önermesi ve bunun uygulama alanı bulması aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere bağlanabilir. Savaş sonrası dönemde teknolojinin ilerlemesi ile birlikte sınırların önemsiz hale gelmesi çok uluslu şirketlerin bu alanı iyi bir şekilde kullanmaları sermayenin uluslararası bir hal almasını sağlamış ve bu gelişmeler aslında zorunlu olarak ulusal ekonomideki kaynak dağılımı üzerindeki kamu denetiminin kalkmasına ve piyasanın liberalizasyonuna neden olmuştur.

Neo-liberalizmin kurucusu olarak sayılan Hayek, liberalizmi hükümetin baskıcı iktidarının en alt seviyeye indirilmesi, özgürlüğü ise başkasının keyfi isteğinin baskısına hedef olmamak şeklinde tanımlar (Akçetin & Akçetin, 2013: 21). Hayek, liberal özgürlük anlayışının genel anlamda negatif bir anlayış olduğunu ifade ettikten sonra özgürlüğün de aslında barış ve adalette olduğu gibi bir kötülüğün bulunmayışına fırsatlar açmasına rağmen belirli faydaları garanti etmeyen bir duruma işaret ettiğini ifade eder. Bu kapsamda liberal özgürlük talebi; toplumun veya devletin belirli malları arz etmelidir iddiasından ziyade bireysel çabaların önündeki bütün insan yapımı engellerin kaldırılması şeklinde anlaşılmalıdır (Hayek, 2009: 209). Hayek, siyasi özgürlüğün iktisadi özgürlükle sağlanacağını savunarak ekonomi ve siyaset arasında sıkı ilişki olduğunu belirtmiştir. Ona göre, liberal demokratik sistem ve sivil özgürlüklere saygı sadece kapitalist ekonomik düzende gerçekleşebilecektir (Ekici, 2015: 86).

Hayek’e göre toplumsal yaşamda güdümlü ve kendiliğinden olmak üzere iki tür düzen bulunmaktadır (Hayek, 1996: 57). Güdümlü düzen yapısı toplum yerine kendi yapıcılara hizmet eder. Kendiliğinden düzen ise karmaşık bir yapıya sahiptir ve kimseye hizmet etmez ve bu düzen başboşluğu asla temsil etmez aksine mükemmel bir düzeni temsil eder. Belirtilen duruma göre karmaşık yapının planlanması mümkün olmadığına göre bunu kavrayacak bir akılda bulunmamaktadır. Sonuç olarak da meydana gelen karışıklık karşısında yapılması gereken temel şey, her şeyin doğal akışı içerisinde özgür bırakılmasıdır. Piyasa ise bu çerçevede

bireylerin kendi çıkarları peşinde koşarken davranışlarını başkalarıyla uyumlaştırmalarının bir sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkan bir düzeni temsil eder (Hayek, 1996: 35). Bireyler rasyonel varlıklar oldukları için kendi tercihlerini bilinçli olarak seçmekte ve bu sayede refahlarını arttırmanın yollarını belirlemektedirler. Piyasada bütün bireyler fayda maksimizasyonu için bulunduğu piyasa düzenleyen temel güç aslında bireylerin kişisel çıkarlarıdır. Devletin bu çerçevede ekonomiye müdahale etmesi anlamsızdır çünkü devlet verimsiz olmakla birlikte meşru olmayandır. Devlet müdahalesi piyasa ekonomisini bozar, beraberinde ekonomik istikrarı bozar ve nihayetinde kumanda ekonomisinin işlediği bir sosyalist verimsiz sistem ortaya çıkar. Devleti piyasadan uzak tutan Hayek, aynı zamanda devlet eliyle sosyal adalet, refah devleti vb. söylemlerle kaynakların yeniden dağıtımına şiddetle karşı çıkar. Hayek, sosyal liberallerin bahsi geçen kavramlarına sosyal olarak nitelendirilen ve bireyi geri plana iten bütün ilişkilerine karşı çıkarak cevap verir.

Hayek, yukarıda ifade edildiği gibi toplumsal ilişkilere ve devlet müdahalesine karşı olmasına rağmen devleti tam anlamıyla niteliksiz bir konuma indirgemez ve aksine bireyin özgürleşebilmesi için devletin etkin olmasını zorunlu olarak görür. Fakat varlığı nedeniyle bireysel özgürlüğe engel teşkil eden devletin etkinlik alanı sınırlandırılmalıdır. Devletin etkinlik alanına yönelik sınırlandırma açısından Hayek, hukuk devleti kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu açıdan iktidarı keyfilikten alıkoyan temel unsurun hukuk kuralları olduğuna vurgu yapmıştır. Bir ülkenin özgürlüğün hukukun egemenliği ile paralel olduğunu ifade etmiştir. Hayek'e göre, hukuk devleti ilkesinin temel amacı aslında bireylerin kanunlardan nasıl etkileneceklerini bilmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı kanunlar genel olmalı ve herkese eşit bir biçimde uygulanmalıdır (Aktan, 1995: 15). Hayek'in kanun hâkimiyeti veya hukukun üstünlüğü kavramı kısaca yasaların önceden bilinebilir, yorumlamaya kapalı, açık ve şeffaf olması ve aynı zamanda devleti de bağlayan bir yapıda olması gerektiği şeklinde ifade edilebilir.

Neo-liberalizmin diğer önemli bir savunucusu da Milton Friedman'dır. Friedman, "*Kapitalizm ve Özgürlük*" isimli eserinde ekonomik özgürlüğün sağlanmadan siyasal özgürlüğün savunmayacağını dile getirerek siyasal anlamda popüler hale gelmiştir. Friedman, eserinde politik ve ekonomik özgürlüklerin korunması için devletin mümkün olduğu ölçüde sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir (Aktan, 1995: 17). Friedman'a göre ekonomik etkinlikler siyasi otoritenin kontrolünde olmamalıdır. Aksi durum güç yoğunlaşmasına neden olur bu durum da özgürlüğe en büyük tehlikeyi oluşturur. Piyasanın özgür olması siyasi baskı gücünün kaynağını da ortadan kaldırır. Bu sayede siyasi gücün ekonomik güç tarafından desteklenmesi yerine birinin diğeri tarafından denetlenmesini sağlar. Bu durum da siyasal özgürlüğün gelişmesini sağlar (Friedman, 2011: 11-12). Rekabete dayalı bir piyasa sistemi olan kapitalizm, bu çerçevede özgürlüğün en büyük garantisidir. Bunun nedeni ise serbest piyasa sisteminin ekonomik özgürlük üzerine kurulu olmasıdır. Ekonomik özgürlük ise siyasal özgürlüğü beraberinde getirmektedir (Ataay, 2016: 143). Kısaca ifade etmek gerekirse Friedman (2011), siyasal ve sosyal özgürlüğün kaynağının ekonomik özgürlük diğeri bir ifadeyle piyasa olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda aslında kapitalizm ve özgürlük birbirinden ayrılamayacak iki olgudur.

Neo-liberal bir ekol olan monetarizm 1950'lerde Keynesyen Ortodoks politikalara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Monetarizm, Keynesyen politikaları eleştiren Chicago Okulu'nun geleneğini takip etmiştir. Bu ekolün en önemli argümanları üç başlık altında sıralanabilir. İlk

olarak, rekabetçi piyasa ekonomik organizasyonun en iyi biçimidir. İkinci olarak, ekonomik bileşenler neoklasik fiyat teorisi ile açıklanmaktadır. Son olarak, devlet ekonomik kaynakların dağılımından çekilmelidir (Juravle, 2011) Friedman'ın öncülüğünü yaptığı monetaristlere göre; toplumun zenginleşmesi ve insanın özgürleşebilmesi için devlet faaliyetlerinin minimum seviyeye indirilmesi gerekir. Ekonomik kaynakların en akılcı şekilde kullanılması ve bireysel çıkarların en üst seviyede olabilmesi için bütün kararların piyasa mekanizması içerisinde kendiliğinden alınması gerekir. Serbest piyasanın hüküm sürdüğü liberal toplumlarda, devletin ekonomiye ilişkin tek bir görevi vardır o da para arzının kontrolüdür ve bunun dışındaki bütün alanlarda devlet alan dışında bırakılmalıdır (Öztürk, 2006: 28). Friedman'a göre devletin temel görevleri; iç ve dış güvenlik, adalet hizmetleri ve piyasanın düzgün işlemesini sağlayan; mülkiyet haklarını gözetmek, rekabetin teşvik edilmesini sağlamak, dışsallıkları çözüme kavuşturmak, akıl hastaları ve küçüklerin korunması gibi hizmetleri yerine getirmektir (Aktan, 1995: 17).

Neo-liberal iktisat kuramlarından bir diğeri de, Anayasal İktisat yaklaşımıdır. Anayasal iktisat veya Anayasal siyasal iktisat olarak bilinen kavram 1970'lerde kamu tercihi teorisinin farklı bir dalını tanımlamak için ortaya atılmıştır. Anayasal iktisat, ekonomik ve politik birimlerin seçimlerini ve faaliyetlerini kısıtlayan alternatif yasal-kurumsal-anayasal kuralların çalışma özelliklerini açıklamaya çalışır (Van den Hauwe, 2005: 223-224). Bu yaklaşımın kurucularından olan Brennan and Buchanan (1985)'a göre; bireylerin piyasa içinde ve dışındaki hareketlerinin temel amacı faydalarını en üst düzeye çıkarmaktır. Bundan dolayı politikacılar ve anayasa yapıcılar da dâhil olmak üzere bireyler, faydalarını en üst düzeye çıkarmak için çaba sarf ederler. Bu çaba sonucunda devletin ekonomideki rolü giderek artmakta ve bunun neticesinde kamu harcamalarının milli gelirdeki oranı giderek büyümektedir (Tayyar & Çetin, 2013: 118). Bu yaklaşıma göre kamu kesimi içerisindeki politikacı ve bürokratlar ile bireylerin hareket tarzı aynıdır. Politikacılar ile bürokratlar da bireyler gibi kendi çıkarlarını arttırma çabası içinde olduklarından aslında çoğunluğun çıkarına hizmet etmezler. Politikacılar oy maksimizasyonu, bireyler ise kişisel fayda maksimizasyonu doğrultusunda hareket ederler (Sakal & Şahin, 2009: 80). Bu nedenden dolayı Anayasal İktisat Okulu, devletin hem ekonomik hem de politik hak ve yetkilerinin belirlenmesi ve bunun anayasal çerçeve içerisinde sınırlandırılmasını savunur. Bununla birlikte devletin, vergileme, borçlanma, para basma gibi yetkileri anayasa ile sınırlandırılmasını savunurlar.

Sonuç

Liberalizm günümüz Batı toplumlarında varsayımları sorgulamaya tabi tutulmadan kabul gören bir evrensel ideoloji haline gelmiştir. Liberalizmin kökenleri XVII. yüzyılda olmakla birlikte XVIII. yüzyılda gelişmiş ve XIX. yüzyılda ise bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve olgunlaşmıştır. Siyasi ve ahlaki anlamda liberalizmin temel iki odak noktasını bireycilik ve özgürlük oluşturmaktadır. Bireycilik kavramı ile liberalizm, bireyi toplumun merkezine yerleştirir ve en iyi toplumsal düzenin birey etrafında inşa edilebileceğini iddia eder. Özgürlük kavramı ile liberalizm, toplumun temel amacının bireylerin kendi potansiyellerini en üst seviyeye çıkarmak olduğunu vurgular ve bunu gerçekleştirebilmenin yolunun da bireyin özgürlük alanının mümkün olduğunca genişletilmesinden geçtiğini savunur. Bireycilik ve özgürlük kavramı bu noktada liberal ideolojinin çeşitli unsurlarının ortaya çıkmasının da temel kaynağını oluşturmaktadır.

Bireycilik ve özgürlük kavramları çerçevesinde ele alındığında liberalizme göre devletin temel görevi bahsi geçen hakların korunmasıdır. Çünkü liberal ideoloji devlete ilişkin bakış açısında bireye ilişkin olan bakış açısı gibi olumlu bir tutum sergilemez. Liberalizmde özgürlük oldukça değerlidir ve devlet, bireysel özgürlüğe yönelik olarak potansiyel tehdit olarak görülür. Bundan dolayı devleti sınırlamaya yönelik kurumsal düzenlemeler zaruridir. Yönetimsel anlamda liberal ideolojiye göre despotik yönetimler ne kadar tehlikeli ise yığınların yönetimi de o kadar tehlike arz etmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse liberalizm en eski ideoloji olmakla birlikte bireysel özgürlüğü teşvik etmesi yönüyle de bir yaşam tarzı olarak kabul görmüştür. Liberal teorinin zamanla değişime uğraması aynı zamanda savunmuş olduğu temel kavramın da zaman içinde değişime uğramasına neden olmuştur. Nitekim liberalizm laissez-faire'den refah devletine oradan da laissez-faire ile birlikte asgari devlet müdahalesini içeren bir anlayışa bürünerek bireyin hak ve özgürlüklerine odaklanmıştır. Tüm bu değişimlere rağmen refah devletinin başarısızlığa uğraması ve çağdaş küresel ekonomik krizlerin varlığı liberal teorinin eksikliklerini de gündeme getirmiştir. Liberalizmin geleceği de aslında önündeki zorluklara ne kadar uyum sağlayabileceğine göre değişecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1985). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2012). *Sokrates' ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler* (3. ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1991). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Yayınları.
- Akçetin, N. Ç., & Akçetin, E. (2013). Liberalizmin Dönüşümü. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-26.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme idaresi dergisi*, 28(1), 3-32.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (1. ed.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ataay, C. K. (2016). Hayek ve Friedman'ın devlet anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(1), 129-151.
- Aytaç, A. M. (2014). Dünya Görüşü ve İdeoloji. In Y. Taşkın (Ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s.105-138). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Berlin, I. (2002). Two Concepts of Liberty. In H. Hardy (Ed.), *Liberty* (s.166-217). New York: Oxford University Press.
- Biro, J. (1993). Hume's New Science of the Mind In Norton & D. Fate (Eds.), *The Cambridge Companion to Hume* (s.33-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brennan, G., & Buchanan, J. M. (1985). *The reason of rules: Constitutional political economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, E. (1996). *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı* (Y. Z. Çelikkaya, Trans.). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.
- Caniklioğlu, M. D. (1996). *Liberalizm*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Çaha, Ö. (2004). *Dört Akım Dört Siyaset*. İstanbul: Kadim Yayınları.
- Çaha, Ö., & Şahin, B. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal ideolojiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.

- Ekici, S. (2015). Hayek'te Özgürlük Demokrasi İlişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 84-103.
- Forbes, D. (1975). *Hume's Philosophical Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freeman, S. (2018). *Liberalism and distributive justice*. New York: Oxford University Press.
- Friedman, M. (2011). *Kapitalizm ve Özgürlük* (D. Erberk & N. Himmetoğlu, Trans. 2. ed.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Gemahling, P. (1939). *Büyük Ekonomistler* (Z. Uray, Trans.). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Gül, H. (2008). Keynesçi Refah Devletinin Temeli Olarak Sosyal Demokrasi ve Yeni Liberal Dönüşümün Yansımaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(2), 107-132.
- Hayek, F. A. V. (1996). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen* (A. Yayla, Trans.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. V. (2009). Liberalizm (Çev.) Ünsal Çetin. *Liberal Düşünce Dergisi*, 14(55), 197-224.
- Huberman, L. (1974). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Hume, D. (1987). *Essays. Moral, Political, and Literary* (E. F. Miller Ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Hume, D. (1999). *An Enquiry Concerning Human Understanding* (T. L. Beauchamp Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Hume, D. (2000). *A Treatise of Human Nature* (D. F. Norton & M. J. Norton Eds.). Oxford: Oxford University Press.
- Jasay, A. d. (1998). *Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış* (A. Oktay, Trans.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Juravle, D. (2011). Monetarism. Retrieved from <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/>. Available from Munich Personal RePEc Archive. (33707). Retrieved 26.07.2023 <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/>
- Kant, I. (1995). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, Trans.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Karakoyunlu, Y. (1997). *Liberalizmin Türkiye Promönadı*. Ankara: Irmak Yayıncılık.
- Keynes, J. M. (1969). *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi* (A. Baltacıgil, Trans.). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme: sivil yönetimin gerçek kökeni boyutu ve amacı üzerine bir deneme* (F. Bakırcı, Trans. 2. ed.). Ankara: Ebabil Yayınları
- Mill, J. S. (1985). *On Liberty* London: Penguin Books.
- Mises, L. v. (2005). *Liberalism: The Classical Tradition* (B. B. Greaves Ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Öztürk, N. (2006). Ekonomide Devletin Değişen Rolü. *Amme idaresi dergisi*, 39(1), 17-38.
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., & Jones, W. S. (2013). *Siyaset Bilimi* (A. Yayla, Trans.). Ankara: Adres Yayınları.
- Sabine, G. (1991). *Yakın Çağ Siyasi Düşünce Tarihi* (Ö. Ozankaya, Trans.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sakal, M., & Şahin, E. A. (2009). Anayasal İktisat *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 69-112.
- Sally, R. (1998). *Classical Liberalism and International Economic Order: Studies in theory and intellectual history*. London: Routledge.
- Savaş, V. F. (1997). *İktisadın Tarihi*. İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu Yayını.
- Schumaker, P., Kiel, D. C., & Heilke, T. W. (1996). *Great ideas/grand schemes: political ideologies in the nineteenth and twentieth centuries*. New York: McGraw-Hill
- Selik, M. (1988). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Shklar, J. N. (1989). The Liberalism of Fear. In N. L. Rosenblum (Ed.), *Liberalism and the Moral Life* (s.21-38). Massachusetts: Harvard University Press.

- Smith, A. (2008). *Milletlerin Zenginliği (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi No: 50)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Soysal, M. (1986). *100 Soruda Anayasa Hukuku*, . İstanbul: Gerçek Yayınlar.
- Şenel, A. (2002). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (10. ed.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tannenbaum, D. G., & Schultz, D. (2021). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (Ö. Orhan, Trans. 13. ed.). Ankara: Serbest Akademi.
- Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşünce'de Devlet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.
- Toku, N. (2015). *Siyaset Felsefesine Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Uysal, B. S. (1992). Büyük Devlet-Küçük Devlet Tartışması. *Amme idaresi dergisi*, 25(4), 3-29.
- Van de Haar, E. (2008). *Classical Liberalism and International Relations Theory: Hume, Smith, Mises, and Hayek*. (Doctoral Thesis). Maastricht University, Maastricht
- Van den Hauwe, L. (2005). Constitutional economics II. In J. G. Backhaus (Ed.), *The Elgar companion to law and economics* (s.223-238). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler* (A. Tüfekçi, Trans.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Voegelin, E. (1974). Liberalism and its History. *The Review of Politics*, 36(4), 504-520.
- Yayla, A. (1993). *Liberal Bakışlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yayla, A. (1998). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar*. Ankara: Vadi Yayınları.